

Małgorzata Ryś

Przesiedlenie ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego w latach 1945-1950

Słupskie Studia Historyczne 4, 105-124

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Rys

**PRZESIEDLENIE LUDNOŚCI NIEMIECKIEJ
Z POWIATU BYTOWSKIEGO W LATACH 1945-1950**

Po drugiej wojnie światowej przeprowadzono przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski i innych państw środkowoeuropejskich do Niemiec powstałych w wyniku traktatu poczdamskiego¹. Przesiedlenie to nie było aktem przemocy czy odwetu, ale wynikiem decyzji aliantów podjętej w interesie pokoju i bezpieczeństwa europejskiego². Wysziedlenia objęły również ludność niemiecką z powiatu bytowskiego³.

Przesiedlenia poprzedziły poważne przemieszczenia ludności niemieckiej. Pierwsze ruchy migracyjne dały się zauważyć na Pomorzu Zachodnim na początku 1943 r. wraz z nasileniem się ataków lotnictwa anglo-amerykańskiego na przemysłową, północno-zachodnią część Niemiec. Niemcy ci znaleźli schronienie w Brandenburgii oraz w innych częściach wschodnich Niemiec, między innymi w małych miasteczkach i wiejskich powiatach Pomorza Zachodniego. Wraz ze zbliżaniem się wojsk radzieckich do Polski władze niemieckie zarządziły ewakuację ludności z Prus Wschodnich. Pierwsza fala uchodźców dotarła na Pomorze Zachodnie pod koniec 1944 r. Szybkość natarcia radzieckiego w styczniu 1945 r. pokrzyżowała hitlerowskie plany ewakuacyjne. Zaczęła się bezplanowa i paniczna ucieczka ludności.

Po ustaniu działań wojennych na Pomorzu Zachodnim trwały migracje ludności niemieckiej w obu kierunkach - wschodnim i zachodnim. Część uciekała na zachód, za Odrę, część stamtąd wracała, kierując się do poprzednich miejsc zamieszkania. W maju i czerwcu 1945 r. na Pomorzu Zachodnim było 840 tys. Niemców, co stanowiło 53 % stanu zaludnienia z 1939 r.⁴ Powiat bytowski w sierpniu 1945 r. zamieszkiwało 18 130 osób, w tym 6251 Polaków i 11 879 Niemców,

co stanowiło 63,1 % ogółu mieszkańców powiatu. Procent wyludnienia ludności niemieckiej w powiecie w stosunku do 1939 r. wynosił 45,2. W niektórych gminach Niemcy stanowili więcej niż 80 % mieszkańców: Borzytuchom (89,6 %), Tuchomie (83,2 %) i Studzienice (81,7 %). Najmniej ludności niemieckiej mieszkało w gminie Ugoszcz - 1073 osoby (50,2 % mieszkańców).

Tabela 1

Liczba ludności w gminach powiatu bytowskiego w sierpniu 1945 r.

Gminy powiatu bytowskiego	Liczba ludności	W tym:			
		Niemcy	%	Polacy	%
Bytów	4442	2754	61,9	1688	38,1
Borzytuchom	2536	2271	89,6	263	10,4
Jasień	929	638	68,7	291	31,3
Niezabyszewo	2048	1082	52,9	966	47,3
Pomysk Wielki	2058	1649	80,1	409	19,9
Studzienice	1384	253	18,3	1131	81,7
Tuchomie	2597	2159	83,2	438	16,8
Ugoszcz	2136	1073	50,2	1063	49,8
Ogółem	18130	11879	63,1	6249	36,6

Źródło: AP Słupsk, Starostwo w Bytowie (1945-1950), sygn. 14, s. 20. Pismo Starosty bytowskiego J.Chrzczonowicza do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku z 3 sierpnia 1945 r.

Struktura płci Niemców pozostałych w powiecie bytowskim zmieniła się znacznie w stosunku do okresu przedwojennego. Niekorzystną strukturę płci ludności niemieckiej pogarszała również zła struktura wieku⁵. Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet przeważała ludność starsza. Należy też podkreślić, że znaczna liczba kobiet nawet w wieku produkcyjnym nie miała zawodu i nigdy przedtem nie pracowała. Była to bardzo uciążliwa grupa ludności, którą należało wysiedlić w pierwszej kolejności⁶.

Zanim przystąpiono do zorganizowanego przesiedlania ludności niemieckiej z Polski, w pierwszych miesiącach po zakończeniu wojny odbywały się samorzutne wyjazdy tej ludności. Motywy skłaniające Niemców do wyjazdu były różne. Wiele osób wiązało z tym możliwość powrotu do zawodu i dawnej pozycji społecznej. Inwalidzi i

ludzie starsi po opuszczeniu państwa polskiego mieli nadzieję na pomoc ze strony władz niemieckich lub rodzin mieszkających w Niemczech. Inni Niemcy chcieli uniknąć mieszkania na terenach należących do narodu tak ciężko doświadczonego w czasie okupacji⁷.

W 1945 r. nie przewidywano wysiedleń na dużą skalę, wyjazdy były dobrowolne, brakowało bowiem jednolitych przepisów określających formy organizacyjne i zasady przesiedlania. Władze powiatowe organizowały je według własnego uznania. Wszyscy deklarujący chęć opuszczania Polski otrzymywali specjalne przepustki. Co pewien czas wyjeżdżającej ludności niemieckiej organizowano specjalne pociągi.

Niemcy opuszczający wschodnie powiaty Pomorza Zachodniego - słupski, sławieński, miastecki, człuchowski i bytowski - wyjeżdżali przez Gdańsk. Dla usprawnienia tej akcji Urząd Wojewódzki w Gdańsku zorganizował biura repatriacyjne, w których dokonywano selekcji wyjeżdżających pod względem narodowościowym, politycznym i zawodowym. Wydawano bezpłatne bilety na przejazd oraz zapewniano opiekę sanitarną w czasie transportu. Dążąc do lepszej organizacji wyjazdów Niemców, w sierpniu 1945 r. Urząd Wojewódzki w Gdańsku opracował wytyczne przeprowadzenia przesiedlenia ludności niemieckiej. Zgodnie z nimi władze terenowe zostały zobowiązane do opracowania planu przesiedleńczego, który miał być opiniowany przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i zatwierdzony przez wojewodę. W powiatach plany opracowywały komisje przesiedleńcze, w skład których wchodził: starosta lub prezydent miasta oraz przedstawiciele Milicji Obywatelskiej, Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, Tymczasowego Zarządu Państwowego, przedstawiciele kolei oraz niektórych wydziałów Urzędu Wojewódzkiego. Przepustki zezwalające na wyjazd na podstawie list imiennych miała wydawać milicja. W planie przesiedleńczym przewidywano natychmiastowe zabezpieczenie opuszczanych mieszkań, gospodarstw i mienia⁸.

Wytyczne akcji przesiedleńczej opracowane przez gdański Urząd Wojewódzki określiły także, kto nie podlega wysiedleniu. Z przesiedleń wyłączono osoby, które złożyły wnioski rehabilitacyjne (byli Volksdeutsche) oraz deklarację wierności narodowi polskiemu (autochtoni). Trzeba było także zniwelować efekty hitlerowskiej

polityki wynarodowiania ludności polskiej⁹. Były to bardzo złożone zagadnienia, wymagające opracowania odpowiednich przepisów prawnych. W pierwszych tygodniach po wyzwoleniu władze polskie opierały się na przepisach dekretu z 28 lutego 1945 r. "O wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego wrogich elementów" i ustawy z 6 maja 1945 r. o takim samym tytule¹⁰. Podane akty prawne regulowały warunki i tryb rehabilitacji osób wpisanych do II, III i IV grupy niemieckiej listy narodowej. Wprowadzono dwojaki tryb rehabilitacji: administracyjny i sądowy¹¹. Ostatecznie sprawa utraty obywatelstwa polskiego przez osoby, które przyjęły niemiecką przynależność narodową, została unormowana dekretem z 13 września 1946 r. "O wyłączeniu ze społeczeństwa polskiego osób narodowości niemieckiej". Orzeczenie o pozbawieniu obywatelstwa polskiego oraz o wysiedleniu z państwa polskiego i przepadku majątku zostało powierzone władzom administracyjnym pierwszej instancji, do której zgłosił wniosek organ bezpieczeństwa publicznego lub w której okręgu osoba zainteresowana mieszkała lub przebywała¹².

Akcja rehabilitacyjna na Pomorzu Zachodnim rozpoczęła się już w kwietniu 1945 r. i przeciągnęła się do połowy 1946 r. Nieco dłużej, bo do sierpnia 1946 r. trwał proces rehabilitacji w powiecie bytowskim. W tym czasie zrehabilitowano 411 osób¹³.

Innym ważnym zagadnieniem, które trzeba było uregulować przed przystąpieniem do przesiedlenia Niemców, było określenie obywatelstwa autochtonów mieszkających na ziemiach odzyskanych. Polska ludność rodzima znalazła się w chwili wyzwolenia w 1945 r. w trudnej sytuacji. Wynikało to z tego, iż na mocy traktatu wersalskiego mieszkańcy terenów pozostawionych przy Rzeszy Niemieckiej uzyskiwali automatycznie obywatelstwo niemieckie. Słaba u wielu osób znajomość języka polskiego i liczne związki pokrewieństwa z Niemcami stworzyły sytuację, w której osiedlający się na terenach odzyskanych traktowali ich jak Niemców¹⁴. Dlatego należało opracować kryteria, które pozwalałyby bez błędu oddzielić ludność polską od niemieckiej¹⁵. W województwie szczecińskim pierwsze zarządzenie Pełnomocnika Rządu na Okręg Pomorze Zachodnie w sprawie postępowania weryfikacyjnego ukazało się 10 lipca 1945 r. Zapowiadało przystąpienie do wydawania tymczasowych zaświadczeń byłym obywatelom niemieckim narodowości polskiej. Jednocześnie ustalało tryb

postępowania weryfikacyjnego. Listy osób z podpisanymi deklaracjami wierności narodowi polskiemu należało przesłać do Urzędu Pełnomocnika Rządu na Okręg Pomorze Zachodnie w celu wystawienia zaświadczeń. Nie było nic wiadomo o tworzeniu komisji weryfikacyjnych lub innych organów społecznych współdziałających przy weryfikacji. Istniała więc duża dowolność w interpretacji wydanych zarządzeń. W tym samym czasie nastąpiła zmiana podziału administracyjnego okręgu zachodniopomorskiego. Do województwa gdańskiego przyłączono powiaty: sławieński, słupski, miasteczki i bytowski. Ta zmiana wpłynęła ujemnie na przebieg wydawania tymczasowych zaświadczeń.

W powiecie bytowskim weryfikacja autochtonów rozpoczęła się w sierpniu 1945 r. Do końca kwietnia 1946 r. wpłynęło do Starostwa w Bytowie 2351 wniosków o przyznanie obywatelstwa polskiego. Po rozpatrzeniu wniosków zweryfikowano 2318 osób, zaś 33 podania odesłano do Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bytowie w celu rozpatrzenia i zaopiniowania¹⁶. Ukazanie się w kwietniu 1946 r. podstawowych aktów prawnych zapoczątkowało zasadniczą fazę weryfikacji. Pierwszym dokumentem zapowiadającym wprowadzenie porządku w omawianej sprawie, było zarządzenie Ministra Ziem Odzyskanych z 6 kwietnia 1946 r. "W sprawie trybu stwierdzenia polskiej przynależności narodowej osób zamieszkałych na obszarze Ziem Odzyskanych"¹⁷. Zarządzenie to miało charakter wykonawczy i wiązało się z ustawą, która miała się ukazać dopiero 28 kwietnia 1946 r.¹⁸ W wymienionych dokumentach zostały ostatecznie zdefiniowane kryteria stwierdzenia obywatelstwa polskiego¹⁹. Orzeczenia polskiej przynależności narodowej dokonywała administracja pierwszej instancji na podstawie opinii powiatowej (wiejskiej) komisji weryfikacyjnej i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego²⁰. Po ukazaniu się aktów prawnych, przystąpiono do prac weryfikacyjnych. W tym celu w Bytowie została powołana Komisja Weryfikacyjna, która odbywała posiedzenia na miejscu lub wyjeżdżała do różnych miejscowości w powiecie według ustalonego harmonogramu²¹. Dnia 19 sierpnia 1946 r. prace Komisji Weryfikacyjnej zostały zakończone. W powiecie bytowskim w latach 1945-1946 zweryfikowano 2426 osób, co stanowiło 90 % ogółu ludności rodzimej. Najwięcej osób 2162 zweryfikowano we wstępnej fazie akcji, czyli do połowy stycznia 1946 r.

Tabela 2

Przebieg weryfikacji ludności rodzimej w powiecie bytowskim w latach 1945-1946

Akcja weryfikacyjna	Liczba osób zweryfikowanych	Liczba podań oddalonych
do 14 I 1946 r.	2162	8*
15 I - 1 V 1946 r.	156	25*
1 V - 1 VIII 1946 r.	108	5**
Ogółem	2426	38

* Odesłano w celu rozpatrzenia i zaopiniowania do Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bytowie

** Oddalono z powodu braku dowodów łączności z narodem polskim

Źródło: AP Słupsk, SPB (1945-1950), sygn. 45, s. 50. Sprawozdanie ogólne Starosty bytowskiego (1946)

Liczba Niemców, którzy dobrowolnie wyjechali z Polski w 1945 r. na podstawie przepustek wydanych przez władze administracyjne, nie jest możliwa do dokładnego ustalenia. Nie prowadzono jednakowej ewidencji i sprawozdawczości z przebiegu wydawania przepustek. Istnieją tylko fragmentaryczne informacje o liczbie wydanych zezwoleń na wyjazd. Prawdopodobnie część przepustek nie została wykorzystana na skutek problemów transportowych, złych warunków atmosferycznych, zmiany decyzji o wyjeździe przez zainteresowane osoby²².

O tempie i rozmiarze dobrowolnych wyjazdów ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego można wnioskować na podstawie sprawozdań sytuacyjnych Starosty bytowskiego. Według danych zawartych w tych sprawozdaniach, odpływ Niemców z powiatu przedstawiał się następująco: we wrześniu 1945 r. wyjechało 1150 osób²³, w październiku 1945 r. - 80²⁴, a w listopadzie 1945 r. - 1350²⁵. Nie mamy informacji dotyczących wyjazdów ludności niemieckiej z powiatu w grudniu 1945 r., a także sprzed września 1945 r. Biorąc pod uwagę te niepełne dane, można przyjąć, że z powiatu bytowskiego w 1945 r. wyjechało około 3 tys. Niemców²⁶, co stanowiło tylko 0,9 % ludności niemieckiej, która opuściła Pomorze Zachodnie w tym czasie²⁷. W powiecie bytowskim mieszkało jeszcze około 8,5 tys. Niemców²⁸.

Realizując decyzję konferencji poczdamskiej, Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec 20 listopada 1945 r. zatwierdziła plan przesiedlenia Niemców²⁹. Ponieważ zakończenie tej akcji miało nastąpić do grudnia 1946 r., rząd polski domagał się, żeby władze brytyjskie rozpoczęły możliwie najszybciej przyjmowanie ludności niemieckiej z Polski do swej strefy okupacyjnej. W celu omówienia tego zagadnienia, odbyła się w Berlinie 4 i 5 stycznia 1946 r. konferencja przedstawicieli rządu polskiego z władzami brytyjskimi. Uzgodniono, że strefa brytyjska będzie przyjmować w ciągu miesięcy zimowych najwyżej 8 tys. Niemców dziennie³⁰.

Po styczniowej brytyjsko-polskiej konferencji w Berlinie zostały podjęte w Polsce prace przygotowawcze do rozpoczęcia masowego wysiedlania ludności niemieckiej. Ponieważ przeważająca liczba Niemców znajdowała się na terenach odzyskanych, dlatego kierownictwo tej akcji zostało przekazane Ministerstwu Ziem Odzyskanych. Opracowało ono zasady wysiedlania ludności niemieckiej, które 15 stycznia 1946 r. przesłano pełnomocnikom okręgowym na ziemiach odzyskanych³¹. W myśl instrukcji Państwowego Urzędu Repatriacyjnego zobowiązano do organizacji technicznej strony przesiedlania. Kierownictwo nad całością akcji spoczywało na wojewodach, zaś w powiatach na starostach. O terminach przesiedlenia należało powiadomić zainteresowane osoby co najmniej 24 godziny przed odejściem transportu. Konwojowanie repatriantów z miejsc zamieszkania do punktu zbiorczego miały przeprowadzać powiatowe komendy milicji. Zadaniem konwoju było doprowadzenie wszystkich Niemców do punktu zbiorczego, zabezpieczenie mienia przesiedleńców przed rabunkiem oraz niedopuszczenie do niszczenia pozostawionego mienia. Z wysiedleń mieli zostać wyłączeni specjaliści niemieccy, zatrudnieni w ważnych przedsiębiorstwach państwowych i samorządowych, których zastąpienie czasowo było niemożliwe. W tym celu pod koniec stycznia 1946 r. Ministerstwo Ziem Odzyskanych opracowało szczególne postępowania przy czasowym wyłączeniu części Niemców od przesiedlenia ze względu na konieczność zatrudnienia ich w polskich przedsiębiorstwach. Reklamowani pracownicy niemieccy w zależności od ich znaczenia dla gospodarki polskiej byli podzieleni na trzy kategorie³². Od przesiedlenia wstrzymano się także wobec ich rodzin.

W powiecie bytowskim w okresie dobrowolnych wyjazdów Niemców na początku grudnia 1945 r. Starostwo poleciło zarządom gminnym nie wydawać fachowcom zezwoleń na wyjazdy. Poza tym poszczególne zarządy miały nadesłać imienne spisy wszystkich fachowców narodowości niemieckiej, mieszkających w gminie³³. Do Starostwa bytowskiego napływały liczne prośby w sprawie reklamowania pracowników niemieckich, głównie z gospodarstw rolnych. Akcję reklamacyjną zakończono 16 marca 1946 r. Spis wszystkich wyreklamowanych robotników niemieckich przesłano do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku³⁴.

Konieczność zagospodarowania ziem odzyskanych oraz trudności aprowizacyjne zmusiły władze polskie do szybkiego przesiedlenia ludności niemieckiej. W związku z tym wicepremier W. Gomułka przesłał 28 stycznia 1946 r. pismo do szefa Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, pułkownika J. Prawina, polecając mu jak najszybsze ustalenie z władzami alianckimi technicznych szczegółów wysiedlenia.

Ostatecznie 14 lutego 1946 r. została zawarta umowa między przedstawicielami brytyjskimi i polskimi w Połączonej Egzekutywie Repatriacyjnej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec w sprawie przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski do brytyjskiej strefy okupacyjnej³⁵. Obie strony zobowiązały się do przeprowadzenia wysiedlenia Niemców w sposób humanitarny i zorganizowany. Wyznaczono trasy przewozu ludności niemieckiej. Przyjmowanie przesiedlanych przez władze brytyjskie miało odbywać się na granicy Polski i radzieckiej strefy okupacyjnej w Kaławsku (na Dolnym Śląsku) i w Szczecinie. Nie wolno było wysiedlać sierot, chorych umysłowo i kobiet ciężarnych (w okresie do 6 tygodni przed porodem i 6 tygodni po porodzie). Każdego wyjeżdżającego Niemca należało zaopatrzyć w trzydniową rację żywności. Władze polskie zostały zobowiązane do ochrony pociągów z repatriantami, składającej się z 10 konwojentów, którzy otrzymywali imienną listę przewożonych osób oraz rozkład jazdy³⁶.

Przygotowując się do zorganizowanego przesiedlenia Niemców, każdy powiat opracowywał własny plan przesiedlenia oraz podejmował odpowiednie przygotowania. Starosta bytowski wykonując zarządzenia Ministerstwa Ziem Odzyskanych oraz wojewody gdańskiego, wydał odpowiednie przepisy Zarządowi Miasta Bytowa oraz

8 zarządom gmin wiejskich³⁷. Dla sprawnego wykonania zadań związanych z akcją wysiedleńczą powiat został podzielony na rejony ewakuacyjne. Każda gmina stanowiła oddzielny rejon. Komendantami rejonowymi mianowano burmistrza Bytowa oraz wójtów gmin. Zostali oni upoważnieni do wykorzystania wszystkich znajdujących się w ich dyspozycji środków w celu przeprowadzenia prac związanych z akcją. W każdym rejonie-gminie należało założyć własną kartotekę rejestracyjną według następującego wzoru:

1. nazwa i opis rejonu,
2. liczba Niemców z podziałem na mężczyzn, kobiety i dzieci,
3. liczba Niemców zakwalifikowanych do ewakuacji,
4. liczba ewakuowanych w określonym terminie,
5. mienie, które w danym rejonie podlegało zabezpieczeniu,
6. reklamowani fachowcy niemieccy,
7. organa służby pomocniczej i posiadane środki.

Starosta polecił wymienione prace wykonać do 13 marca 1946 r.

Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Gdańsku z siedzibą w Gdyni-Grabówku przeprowadził inspekcję powiatów: bytowskiego, miastecckiego, słupskiego i lęborskiego w celu zapoznania się ze stopniem przygotowań do planowanego przesiedlenia Niemców. W dniu 16 marca 1946 r. przedstawił sprawozdanie z inspekcji³⁸. Przygotowanie powiatu bytowskiego do rozpoczęcia akcji wysiedleńczej ocenił pozytywnie. Zdolność chłonną punktu etapowego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Bytowie określono na 300 osób dziennie, zaś środki transportu scharakteryzowano następująco: "starosta jest w posiadaniu środków transportowych przewidzianych do przewożenia na punkt zbiorczy repatriowanych z terenu powiatu Niemców"³⁹. Wojewódzki Oddział PUR określił także liczbę ludności niemieckiej podlegającej przesiedleniu z powiatu bytowskiego. Z 7916 osób mniejszości niemieckiej zamieszkałej w powiecie w marcu 1946 r. do repatriacji wyznaczono 6046 osób. Tę liczbę otrzymano po odjęciu reklamowanych pracowników niemieckich, którzy nie mieli podlegać na razie wysiedleniu⁴⁰. Starostwo w Bytowie nie znalazło terminu przesiedlenia ludności niemieckiej, ponieważ była to sprawa poufna. Miał on być wyznaczony przez Urząd Wojewódzki w Gdańsku na krótko przed rozpoczęciem akcji przesiedleńczej.

W czasie prac przygotowawczych do planowanej repatriacji Niemców nastąpiła kolejna zmiana podziału administracyjnego Polski, powiat bytowski znalazł się w województwie szczecińskim. Odtąd sprawy związane z przesiedleniem ludności niemieckiej regulował Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Szczecinie. Opracowano plan wysiedlenia Niemców z powiatu bytowskiego, w którym podano, że zorganizowana akcja przesiedleńcza rozpocznie się w sierpniu 1946 r. W sierpniu planowano wysiedlenie 1500 Niemców, do końca 1946 r. 4750, a w 1947 r. 3480⁴¹.

Zgodnie z planem, opracowanym przez Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Szczecinie, pierwszy transport miał wyjechać 22 lutego 1946 r. do brytyjskiej strefy okupacyjnej⁴². W związku z tym 21 lutego 1946 r. w Świdwinie załadowano transport przesiedleńców niemieckich, który zgodnie z planem przybył do Szczecina. Dnia 22 lutego 1946 r. ze strefy radzieckiej nie przybył pociąg, który miał zabrać przesiedleńców. Dopiero 27 lutego 1946 r., po interwencji władz w Warszawie, odjechał pierwszy transport Niemców. Odwołano transporty 23-27 lutego 1946 r. Opóźnienie to spowodowało przepełnienie punktu zbiorczego w Szczecinie, 27 lutego 1946 r. przebywało tam około 5 tys. Niemców.

Pociągi przybywające po przesiedleńców niemieckich do Szczecina miały duże spóźnienia. Składy liczyły mniej wagonów niż zamówiono. Poza tym w pierwszych tygodniach przesiedleń brakowało należytej synchronizacji w pracy punktów zbiorczych w poszczególnych powiatach z możliwościami transportu punktu zdawczego. Na skutek braku połączeń telefonicznych nie odwoływano w odpowiednim czasie transportów przygotowanych w punktach zbiorczych⁴³.

Od lutego do października 1946 r. przesiedlenie Niemców odbywało się wyłącznie do brytyjskiej strefy okupacyjnej. W dniu 29 października 1946 r. rozpoczęto wysyłanie transportów również do radzieckiej strefy okupacyjnej⁴⁴.

W powiecie bytowskim zorganizowana akcja przesiedleńcza rozpoczęła się 19 sierpnia 1946 r. W tym dniu wyjechał do brytyjskiej strefy okupacyjnej pierwszy transport z przesiedleńcami niemieckimi. Liczył on 1524 osoby, w tym 635 kobiet (41,7 %), dzieci do lat czternastu 566 (37,1 %) i mężczyzn 323 (21,2 %)⁴⁵. Naczelnik Powiatowego Oddziału Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Bytowie,

S. Snowarski, przesłał do Inspektora Głównego Delegata Ministerstwa Ziem Odzyskanych, J. Lipińskiego, sprawozdanie z przebiegu przesiedlania. Niestety, pojawiły się pewne nieprawidłowości w prowadzeniu tej akcji. Do punktu zbiorczego w Bytowie sprowadzono z powiatu starców i chorych⁴⁶.

W przygotowaniach do dalszego wysiedlania Niemców z powiatu bytowskiego ważne miejsce zajmowało postępowanie wobec osób, które w wyniku weryfikacji zostały uznane za obywateli polskich, a po pewnym czasie z różnych powodów prosiły o unieważnienie weryfikacji i zezwolenie na wyjazd do Niemiec. Sprawy te rozpatrywał Urząd Wojewódzki w Szczecinie. Jeżeli uważał za konieczne unieważnienie weryfikacji, o decyzji powiadamiał Starostwo w Bytowie, polecając zaliczyć tę osobę do obywateli narodowości niemieckiej i najbliższym transportem wysłać do Niemiec⁴⁷.

Przygotowując się do wyjazdu następnego transportu Niemców, Starosta bytowski polecił Zarządowi Miejskiemu w Bytowie oraz zarządom gminnym sporządzić i nadesłać spis Niemców, którzy mieli być repatriowani w najbliższym transporcie. Zarząd Miejski i zarządy gminne nadesłały żądane dane. Do przesiedlenia wyznaczono 1576 osób⁴⁸. W celu omówienia list wysiedleńczych z poszczególnych gmin powiatu, 14 grudnia 1946 r. odbyło się zebranie Komisji Repatriacyjnej. Dokonała ona pewnych zmian i liczbę Niemców przeznaczonych do przesiedlenia w grudniu 1946 r. określono na 1525 osób⁴⁹.

Po czteromiesięcznej przerwie 17 grudnia 1946 r. o godzinie dwudziestej dwadzieścia wyjechał transport Niemców z powiatu bytowskiego do radzieckiej strefy okupacyjnej. Znajdowało się w nim 1525 osób, w tym 720 kobiet (47,3 %), 487 dzieci (31,9 %) i 318 mężczyzn (20,8 %)⁵⁰.

Z Pomorza Zachodniego w 1946 r. przesiedlono 238 tys. Niemców (bez tzw. dzięki repatriacji)⁵¹, zaś z powiatu bytowskiego 3043 osoby, co stanowiło 1,3 % ludności niemieckiej wysiedlonej z tego regionu. Aż 44,5 % wysiedlonych z powiatu bytowskiego stanowiły kobiety (1355 osób), zaś dzieci do lat czternastu 34,5 % (1053 osoby), a mężczyźni 21 % (641 osób).

Na skutek przesiedleń w 1946 r. zmniejszyła się liczba ludności w powiecie bytowskim. W styczniu 1946 r. w powiecie mieszkało 8200 Niemców (47,3 % ogółu mieszkańców), w grudniu 1946 r. w

powiecie było 2799 Niemców (17,1 %). Dzięki napływowi na te tereny osadników polskich wzrosła liczba Polaków. W styczniu 1946 r. mieszkało w powiecie bytowskim 9651 Polaków, a w grudniu 1946 r. już 13 546⁵².

Po przerwie zimowej, trwającej od 20 stycznia 1947 r. do 20 kwietnia 1947 r., organizacja przesiedlania Niemców uległa pewnym zmianom. W dniu 12 kwietnia 1947 r. przedstawiciele Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie i Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech podpisali nową umowę w sprawie repatriacji ludności niemieckiej⁵³. Ustalono, że nowe przesiedlenia rozpoczną się 20 kwietnia 1947 r. Władze radzieckie zobowiązały się przyjmować codziennie, z wyjątkiem niedziel, niemniej niż 2 transporty po 1500 przesiedleńców. Do przewozu Niemców miano użyć polskich pociągów od punktów zbiorczych aż do stacji docelowych. Wstępnie odbiór transportów miał się odbywać w Kaławsku, skąd transporty z polskim personelem miały być kierowane, po jednym, do Wehrkirch i Forst. Każdy pociąg musiał być wyposażony w wagon sanitarny. Władze polskie zostały zobowiązane do zapewnienia wyżywienia przesiedleńcom w czasie podróży do punktu przyjęcia w strefie radzieckiej oraz trzydniowego zapasu żywności na podróż po terytorium radzieckiej strefy okupacyjnej. Zniesiono ograniczenia dotyczące rozmiaru bagażu przesiedleńców niemieckich. Wyjeżdżający mogli zabrać wszystkie przedmioty osobistego użytku, jakie zdołali dostarczyć do punktu zbiorczego.

Dnia 20 kwietnia 1947 r. rozpoczęło się dalsze przesiedlanie Niemców z Pomorza Zachodniego zgodnie z ustaleniami polsko-radzieckimi. W 1947 r. z Pomorza Zachodniego wysiedlono 210 tys. Niemców. Oprócz zwykłych transportów wysłano również 3 sanitarne z chorymi⁵⁴. W 1947 r. z powiatu bytowskiego przesiedlono 3412 osób, w tym 44 % przesiedlonych stanowiły kobiety (1502 osoby), zaś procent wysiedlonych mężczyzn i dzieci był zbliżony (30 % i 26 %).

W organizacji poszczególnych transportów zdarzały się niedociągnięcia. Do punktu zbiorczego w Bytowie dostarczano mniejszą liczbę osób niż przewidywał plan. Ponadto przysyłano osoby chore oraz kobiety w ciąży. Bardzo często repatrianci niemieccy już przy opuszczaniu mieszkań byli pozbawiani bagażu. Wiele trudności powodowało przesunięcie terminów repatriacji. Planowany na 10 sierpnia 1947 r.

transport odszedł 9 sierpnia 1947 r. i z tego powodu Starostwo w Bytowie nie dostarczyło odpowiedniej liczby Niemców⁵⁵.

Tabela 3

Przebieg przesiedlania ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego
w 1947 r.

Transporty	Godzi- na odej- ścia	Liczba wago- nów	Liczba prze- siedlo- nych	W tym:					
				Męż- czyzn	%	Ko- biet	%	Dzie- ci	%
27 VII 1947 r.	9.30	53	1500	481	32,1	566	37,7	453	30,2
9 VIII 1947 r.	8.40	50	1358	380	28,1	669	49,2	309	22,7
2 IX 1947 r.	13.20	17	458	122	26,7	224	48,9	112	24,4
18 X 1947 r.	22.30	-	96	27	28,1	43	44,9	26	27,0
4		120	3412	1010	28,8	1502	45,1	900	26,0

Zródło: AP Słupsk, SPB (1945-1950), sygn. 292, s. 151. Pismo Starosty bytowskiego do UW Szczecin z 11 sierpnia 1947 r.; tamże, sygn. 140. Wykazy repatriacji Niemców (1947)

Przeprowadzona rejestracja ludności niemieckiej w końcu 1947 r. wykazała, że na Pomorzu Zachodnim pozostało jeszcze 47 046 osób narodowości niemieckiej⁵⁶, w tym w powiecie bytowskim 179⁵⁷.

Po zakończeniu przesiedlania ludności niemieckiej do radzieckiej strefy okupacyjnej, jesienią 1947 r. nastąpiła kilkumiesięczna przerwa. W lutym 1948 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych powiadomiło Ministerstwo Ziem Odzyskanych, że nie ma żadnych zastrzeżeń do indywidualnych wyjazdów Niemców, których dalszy pobyt w Polsce nie jest konieczny. Ministerstwo Ziem Odzyskanych określiło nowe zasady repatriacyjne. W myśl zarządzenia z 22 marca 1948 r.⁵⁸ ludność niemiecka, pragnąca opuścić Polskę i przenieść się do brytyjskiej strefy okupacyjnej, mogła to uczynić, uprzednio postarawszy się o zezwolenie polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych na opuszczenie granic polskich.

Dla wszystkich repatriantów niemieckich z Pomorza Zachodniego utworzono jeden punkt zbiorczy, mieszczący się w punkcie etapowym Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Stargardzie. Stąd transporty

odchodziły na Dolny Śląsk do Tuplic, gdzie przyjmowali je przedstawiciele władz radzieckich i kierowali do miejsca przeznaczenia.

Zgodnie z planem Głównego Delegata Ministerstwa Ziemi Odzyskanych w 1948 r. tylko 6 transportów z przesiedleńcami niemieckimi miało być wysłanych z Pomorza Zachodniego⁵⁹. Wyjechało w nich 9149 Niemców, w tym z powiatu bytowskiego tylko 3 osoby na własną prośbę⁶⁰. W grudniu 1948 r. w powiecie bytowskim mieszkało 176 Niemców (0,9 % ogółu mieszkańców), z tego 135 osób w gminach powiatu, a 41 w Bytowie⁶¹.

W 1949 r. Pomorze Zachodnie opuściła niewielka grupa Niemców, łącznie 827 osób w 14 transportach. Wyjeżdżających grupowano najpierw w punkcie etapowym Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Szczecinie przy ul. Jagiellońskiej 61, skąd wyjeżdżali przez Głubczyce lub Wrocław-Psie Pole do Niemiec⁶². Przedstawienie repatriacji Niemców z powiatu bytowskiego w 1949 r. przysporzyło wiele trudności, ponieważ brakuje dokumentów archiwalnych z przebiegu tej akcji. Ze sprawozdania Wojewódzkiego Oddziału Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Szczecinie wynika, że w 1949 r. z powiatu bytowskiego wyjechało 19 osób narodowości niemieckiej⁶³.

W 1950 r. repatriacja Niemców z Pomorza Zachodniego ponownie nasiliła się i obejmowała przede wszystkim rodziny rozdzielone⁶⁴. Pociągi, w których wyjeżdżali Niemcy składały się z wagonów sanitarnych, żywnościowych, bagażowych i kuchni. W okresie chłódów wagony były ogrzewane. W pierwszym półroczu 1950 r. wyjeżdżający Niemcy byli kierowani do punktu przyjęć w Gdyni-Grabówku. W związku z tym został uruchomiony pociąg wahadłowy na linii Szczecin-Gdynia, który zabierał ze stacji załadowczych repatriantów niemieckich, przybyłych tam z poszczególnych powiatów⁶⁵. W drugiej połowie 1950 r. wszyscy przesiedleńcy niemieccy z Pomorza Zachodniego byli kierowani do punktu w Szczecinie, a stąd do Wrocławia bądź Głubczyc. W ciągu 1950 r. opuściło Pomorze Zachodnie 6159 osób w 33 transportach⁶⁶. Repatriacja Niemców z powiatu bytowskiego zwiększyła się w stosunku do dwóch poprzednich lat (1948 r., 1949 r.). Z powiatu wyjechało 61 Niemców w 11 transportach⁶⁷. W sprawozdaniach Powiatowego Oddziału Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Bytowie oraz Starostwa w Bytowie z przebiegu tej akcji zachowały się tylko dane o liczbie transportów w

poszczególnych miesiącach 1950 r., a także wykazy obywateli niemieckich, którzy uzyskali zgodę na wyjazd do Niemiec. Brakuje natomiast informacji o przebiegu repatriacji.

W latach 1945-1950 przesiedlono z powiatu bytowskiego około 9538 Niemców, co stanowiło 1,2 % wysiedlonych z Pomorza Zachodniego.

Tabela 4

Przesiedlenie i repatriacja ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego i powiatu bytowskiego w latach 1945-1950

Rok	Niemcy przesiedleni z:		Udział przesiedlonych z powiatu bytowskiego w liczbie przesiedlonych z Pomorza Zachodniego (w %)
	Pomorza Zachodniego	Powiatu bytowskiego	
1945	—	~3000	0,9
1946	~335 000	3043	1,3
1947	238 000	3412	1,6
1948	210 000	3	0,03
1949	827	19	2,3
1950	6 159	61	1,0
Ogółem	~799 135	~9538	1,2

Źródło: AP Słupsk, SPB (1945-1950), sygn. 140, s. 13-19. Wykazy repatriantów niemieckich (1946); tamże, s. 24-29. Wykazy repatriacji Niemców (1947); AP Szczecin, WO PUR w Szczecinie (1945-1950), sygn. 440, s. 1. Sprawozdanie z repatriacji ludności niemieckiej (1950)

W latach 1945-1950 dokonała się prawie całkowita wymiana ludności w powiecie bytowskim. W sierpniu 1945 r. mieszkało 11 879 Niemców, co stanowiło 67 % mieszkańców powiatu, zaś w październiku 1950 r. było 79 osób, co stanowiło 0,3 %⁶⁸. Miejsce ludności niemieckiej zajęła polska. Był to pierwszy krok na drodze integracji ziem odzyskanych z Polską.

Sprawne przeprowadzenie wysiedlania i zapewnienie właściwej opieki przewożonym Niemcom w trudnych powojennych warunkach było wynikiem wyczerpanej pracy wielu Polaków, a także oficerów i żołnierzy radzieckich oraz brytyjskiej misji wojskowej. Dzięki temu wysiłkowi zdołano przeprowadzić przesiedlenie ludności niemieckiej zgodnie z zaleceniami konferencji poczdamskiej.

Przypisy

1. Przesiedlenie ludności niemieckiej znalazło odbicie w wielu polskich publikacjach: S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945-1950*. Łódź 1968; T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego po II wojnie światowej*. Poznań 1964; Z.Lempiński, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z województwa śląsko-dąbrowskiego w latach 1945-1950*. Katowice 1979; J.Kolendo, *Transfer ludności niemieckiej z miasta Elbląga i powiatu elbląskiego w latach 1945-1947*. "Rocznik Elbląski" 1964 ; K.Kersten , *Ludzie na drogach. O przesiedleniach z Polski 1939-1948*. "Res Publica" 1987, nr 4; M.Wawrzyńska, *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Wrocławia w latach 1945-1947*. "Sobótka" 1980, nr 1; Z.Romanow, *Ludność niemiecka na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945-1947*. Słupsk 1992
2. A.Kłafkowski, *Umowa poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r. Podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939-1945*. Warszawa 1960, s. 387
3. Powiat bytowski od 14 marca 1945 r. należał do okręgu Pomorze Zachodnie. Jednak już 7 lipca 1945 r. znalazł się w granicach województwa gdańskiego. Następna zmiana podziału administracyjnego z 23 maja 1946 r. spowodowała włączenie go do województwa szczecińskiego. Por. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 6, poz. 71, Rozporządzenie Rady Ministrów z 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych, s. 4-5
4. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 37
5. Archiwum Państwowe Słupsk (AP Słupsk), Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Bytowie (1945-1950), sygn. 23, s. 39. Wykazy ludności polskiej i niemieckiej zamieszkałej w Bytowie za lata 1945-1947
6. Z.Heliński, *Ludność Pomorza Zachodniego w latach 1945-1949*. "Szczecin" 1959, nr 10, s. 13-14
7. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 30
8. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 59
9. W.Ramus, *Prawo o obywatelstwie polskim*. Warszawa 1968, s. 147-153
10. Tamże, s. 161-179
11. W.Ramus, *Prawo o obywatelstwie polskim...*, s. 163-166 . W szerszym zakresie był stosowany administracyjny tryb postępowania wobec osób wpisanych na III i IV listę niemiecką. Obywatele polscy wpisani po 31 sierpnia 1939 r. z ziem Rzeczypospolitej Polskiej wcielonych do Rzeszy Niemieckiej, mieli pełnię praw obywatelskich, jeżeli zostali wciągnięci na tę listę wbrew swej woli lub pod przymusem, a swoim zachowaniem wykazywali polską odrębność narodową. Obywatele, którzy ukończyli 14 lat, powinni byli złożyć w określonym terminie właściwym władzom administracyjnym deklarację wierności Narodowi i Demokratycznemu Państwu Polskiemu. Przyjmując taką deklarację, właściwa władza powinna była wydać odpowiednie zaświadczenie stwierdzające przynależność do narodowości polskiej. Sądowy tryb rehabilitacji był przewidziany dla

obywateli polskich wpisanych do 31 sierpnia 1939 r. z ziem Rzeczypospolitej wcielonych do Rzeszy oraz dla osób wpisanych do III grupy, co do których władza okupacyjna zrzekła się odwołania ich niemieckiej przynależności państwowej. Za zrehabilitowane mogły być uznane osoby, które udowodniły, że zostały wpisane do II lub III grupy wbrew swej woli, a swym postępowaniem wykazały polską odrębność narodową. Sąd grodzki po przeprowadzeniu rozprawy orzekł w przypadku uwzględnienia wniosku o rehabilitację, że wnioskodawca odzyskiwał pełnię praw obywatelskich i nakazywał zwolnienie jego majątku spod zajęcia, dozoru i zarządu. W razie odrzucenia wniosku postanawiał: umieszczenie wnioskodawcy na czas nieoznaczony w miejscu odosobnienia, poddanie go przymusowej pracy, przepadek całego mienia, utratę na zawsze praw publicznych oraz obywatelskich praw honorowych.

12. W. Ramus, *Prawo o obywatelstwie polskim...*, s. 171-180
13. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 164. Sprawozdanie ilościowe z akcji rehabilitacyjnej Starosty bytowskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie
14. H. Rybicki, *Weryfikacja polskiej ludności rodzimej na Pomorzu Zachodnim (1945-1948)*. "Rocznik Koszaliński" 1967, nr 3, s. 218
15. Tamże, s. 326
16. AP Słupsk, Starostwo Bytów (1945-1950) (SB), sygn. 164. Sprawozdanie Starosty bytowskiego z akcji weryfikacyjnej z 4 września 1946 r.
17. Dziennik Urzędowy MZO 1946, nr 4, poz. 29
18. W. Ramus, *Prawo o obywatelstwie polskim...*, s. 183-185
19. Tamże, s. 187-231, stosownie do postanowień art. 1 ustawy z 28 kwietnia 1946 r. prawo obywatelstwa polskiego przysługiwało każdej osobie, która:
 1. miała miejsce zamieszkania na ziemiach odzyskanych przed 1 stycznia 1945 r.,
 2. udowodniła swą polską narodowość przed komisją weryfikacyjną i uzyskała na tej podstawie stwierdzenie swej narodowości polskiej przez właściwą władzę administracji ogólnej pierwszej instancji,
 3. złożyła deklarację wierności Narodowi i Państwu Polskiemu.
20. W. Remus, *Prawo o obywatelstwie polskim...*, s. 189-190
21. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 163, s. 141. Weryfikacja w gminach powiatu bytowskiego
22. S. Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 33
23. Archiwum Państwowe Szczecin (AP Szczecin), Urząd Wojewódzki Szczeciński. Wydział Społeczno-Polityczny (1945-1950) (UW Szczecin Wydz. Społ.-Polit.), sygn. 6, s. 6. Sprawozdanie sytuacyjne z obwodu Bytów za wrzesień 1945 r.
24. Tamże, sygn. 6, s. 8. Sprawozdanie sytuacyjne z obwodu Bytów za październik 1945 r.
25. Tamże, sygn. 6, s. 13. Sprawozdanie sytuacyjne z obwodu Bytów za listopad 1945 r.
26. T. Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 198. Autor podaje, iż z powiatu bytowskiego w 1945 r. wyjechało dobrowolnie 2200 osób.
27. Tamże, s. 200. W 1945 r. z Pomorza Zachodniego wyjechało około 335 tys. Niemców.

28. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 14, s. 20. Pismo J.Chrzczonowicza, Starosty bytowskiego do Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku z 3 sierpnia 1945 r., AP Szczecin Wydż.Społ.-Polit. (1945-1950), sygn. 6, s. 6-15. Sprawozdania sytuacyjne z obwodu Bytów
29. Plan Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec przesiedlenia do Niemiec ludności niemieckiej z Austrii, Czechosłowacji, Węgier i Polski, P. Lippóczy, T.Walichnowski, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po II wojnie światowej w świetle dokumentów*. Warszawa-Lódź 1982, s. 56-58
30. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 42
31. Instrukcja Ministerstwa Ziem Odzyskanych RP w sprawie rozpoczęcia zorganizowanej akcji przesiedleńczej ludności niemieckiej z Polski do Niemiec, P.Lippóczy, T.Walichnowski, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 139-143
32. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 84. O kategorii zaświadczeń reklamacyjnych wydanych niemieckim pracownikom świadczyła barwa:
 1. zaświadczenia koloru białego otrzymywali pracownicy niezbędni ze względu na ciągłość produkcji lub sprawne funkcjonowanie instytucji państwowych i samorządowych (fabryki, elektrownie, gazownie, szpitale), których nie można było zastąpić pracownikami polskimi,
 2. zaświadczenia koloru niebieskiego wydawano pracownikom wykwalifikowanym oraz fachowcom, którzy reprezentowali nie występujące w Polsce w okresie międzywojennym gałęzie produkcji, podlegali oni przesiedleniu dopiero po skompletowaniu lub wyszkoleniu personelu polskiego,
 3. zaświadczenia koloru czerwonego otrzymywali tylko wybitni specjaliści, którzy zostali wyłączeni od obowiązku wysiedlenia.
33. AP Słupsk, Gminy wiejskie powiatu bytowskiego (1945-1950), sygn. 393, s. 3. Pismo Starosty w Bytowie do Zarządu Gminnego w Ugoszczy z 1 grudnia 1945 r.
34. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 106. Reklamowano 114 specjalistów niemieckich i 1756 innych (razem z członkami rodzin)
35. Umowa między przedstawicielami brytyjskim i polskim w Połączonej Egzekutywie Repatriacyjnej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec w sprawie przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski do brytyjskiej strefy okupacyjnej Niemiec. P.Lippóczy, T.Walichnowski, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 62-67
36. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 141. Już po rozpoczęciu przesiedlania Niemców do brytyjskiej strefy okupacyjnej, uzgodniono również zasady zorganizowanego przesiedlenia ludności niemieckiej do strefy radzieckiej. W dniu 5 maja 1946 r. podpisano umowę polsko-radziecką, która przypominała analogiczną polsko-brytyjską z 14 lutego 1946 r. Przesiedlenie z Pomorza Zachodniego miało odbywać się przez punkty zbiorcze w Tuplicach i Węglińcu na Dolnym Śląsku. Obowiązywały te same przepisy i zarządzenia jak przy przesiedlaniu do strefy brytyjskiej. Przewidywano tylko poprawę opieki sanitarnej w punktach zbiorczych, w czasie podróży oraz w punktach zdawczych.
37. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 288, s. 13. Pismo Starosty bytowskiego do zarządów gminnych i Zarządu Miejskiego w Bytowie z 6 marca 1946 r.

38. Archiwum Państwowe Gdańsk, Wojewódzki Oddział Gdański PUR z siedzibą w Gdyni-Grabówku (1945-1950), sygn.5, s. 6. Sprawozdanie z inspekcji powiatów: Bytów, Miastko, Słupsk i Lębork w sprawie planu wysiedleńczego z 16 marca 1946 r.
39. Tamże, s. 9
40. Tamże, s. 2
41. AP Szczecin, Wojewódzki Oddział PUR w Szczecinie (1945- 1950) (WO PUR), Ref. Niem., sygn. 549. Plan przesiedlenia ludności niemieckiej z powiatu bytowskiego
42. Plan PUR OW w Szczecinie przeprowadzenia akcji przesiedlenia ludności niemieckiej z Pomorza Zachodniego. Plan techniczny. T.Białecki, Z.Chmielewski, *Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego. T.2. Zagadnienia osadniczo-demograficzne w latach 1945-1950. Szczecin 1985, s. 199-212*
43. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 120-122
44. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 143
45. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 45, s. 23. Sprawozdanie sytuacyjne za sierpień 1946 r. z województwa szczecińskiego, powiat Bytów; tamże, sygn. 140, s. 19. Wykazy repatriacji Niemców (1946)
46. AP Szczecin, WO PUR w Szczecinie (1945-1950), sygn. 413, s. 15. Pismo PO PUR w Bytowie do ob. J.Lipińskiego, Inspektora Głównego Delegata MZO w Szczecinie z 24 sierpnia 1946 r.
47. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 2, s. 157. Pismo Starosty w Bytowie do Zarządu Miejskiego w Bytowie w sprawie unieważnienia weryfikacji obywateli z 3 października 1946 r.
48. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 336. Pismo Zarządu Miasta Bytowa do Starostwa Rej. Osiedleńcy w Bytowie z 30 sierpnia 1946 r.; tamże, sygn. 336, s. 37-70. Pismo Zarządów Gminnych do Starostwa w Bytowie z 12 grudnia 1946 r.
49. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 336, s. 14. Protokół spisany na zebraniu Komisji Repatriacyjnej Niemców z 14 grudnia 1946 r.
50. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 140, s. 13-19. Wykazy repatriantów niemieckich (1946)
51. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 111
52. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 45. Sprawozdanie sytuacyjne za czerwiec i sierpień 1946 r. z powiatu bytowskiego; AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 173, s. 57. Wykaz cudzoziemców w powiecie bytowskim z 18 listopada 1946 r.
53. P.Lippóczy, T.Walichnowski, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 71-73
54. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 125-129
55. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 292, s. 149. Telegram Starosty bytowskiego do UW Szczecin z 9 sierpnia 1947 r.; tamże, Telefonogram Starosty bytowskiego do Starosty w Sławnie z 9 sierpnia 1947 r.
56. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 139
57. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 54. Sprawozdanie Starosty bytowskiego do UW Szczecin za grudzień 1947 r.
58. S.Banasiak, *Przesiedlenie Niemców...*, s. 183
59. T.Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 157

60. AP Szczecin, UWSzczecin, Wydz. Społ.-Polit. (1945-1950), sygn. 833, s. 49. Sprawozdanie ogólne Starosty bytowskiego z 31 grudnia 1948 r. za IV kwartał 1948 r.
61. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 61, s. 85. Jednorazowe sprawozdanie o stanie zaludnienia ziem odzyskanych z 31 XII 1948 r.
62. AP Szczecin, WO PUR w Szczecinie (1945-1950), sygn. 56, s. 13. Sprawozdanie WO PUR w Szczecinie z 1 marca 1949 r. z repatriacji obywateli niemieckich
63. AP Szczecin, WO PUR w Szczecinie (1945-1950), sygn. 57, s. 17. Sprawozdanie WO PUR w Szczecinie z repatriacji Niemców (1949)
64. T. Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 161
65. Tamże, s. 160. Dla powiatu bytowskiego stacją załadowniczą było Sławno.
66. T. Białecki, *Przesiedlenie ludności niemieckiej...*, s. 162
67. AP Szczecin, WO PUR w Szczecinie (1945-1950), sygn. 493. Pismo PO PUR w Bytowie do WO PUR w Szczecinie z 1 maja 1950 r.; tamże, sygn. 440, s. 2. Sprawozdanie z repatriacji ludności niemieckiej (1950). Były to następujące transporty: 26 lutego 1950 r. (2 osoby), 23 kwietnia (2 osoby), 5 maja (14 osób), 17 maja (6 osób), 27 maja (4 osoby), 1 lipca (3 osoby), 5 lipca (3 osoby), 24 lipca (2 osoby), 10 sierpnia (12 osób), 17 sierpnia (8 osób) i 26 sierpnia 1950 r. (5 osób)
68. AP Słupsk, SB (1945-1950), sygn. 143, s. 121-127. Prezydium PRN w Bytowie do Prezydium WRN Wydział Społeczno-Administracyjny w Koszalinie z 10 października 1959 r.